

## ОРГАНІЗАЦІЯ ТА УПРАВЛІННЯ



УДК 37.018.1 (091)

# Василь Олександрович Сухомлинський як визначний гуманіст і творець нової школи

*Станіслав Пазиніч,*  
доктор філософії, професор,  
Харківський національний університет міського  
господарства імені О. М. Бекетова,

*Олександр Пономарьов,*  
кандидат технічних наук, професор,

*Максим Черемський,*  
асистент,  
Національний технічний університет  
“Харківський політехнічний інститут”

*До 100-річчя від дня народження В. О. Сухомлинського*

**Ш**едагогічна діяльність є одним з визначальних чинників якості соціуму й характеру його цінностей та ідеалів. А їх формування істотною мірою залежить від особистості Вчителя. Саме він відкриває в кожній дитині її найкращі риси, її природні задатки і таланти, активно й цілеспрямовано сприяє їх розвитку. Але в сучасних умовах, коли, на жаль, звичайно до вищих навчальних закладів вступають далеко не кращі за рівнем своєї успішності випускники середньої школи, таких особистостей в

системі освіти дуже й дуже мало. Значна частина вчителів спирається переважно на раціональні методи пізнання учнями світу, нехтуючи можливостями емоційного інтелекту, в тому числі у їх вихованні.

На цьому тлі особливо яскраво сяють справжні зірки педагогіки, наукова і практична спадщина яких з роками стає все більш цінною, свідчить про свої нові можливості у розкритті кращих рис особистості кожного учня чи студента, у розкритті його креативних здібностей та інноваційної спрямованості його мислення. Наші

видатні попередники і сьогодні відкривають шляхи, способи й засоби формування в учнів і студентів моральнісних принципів і переконань, гуманістичного світогляду, загальнолюдських життєвих цілей і цінностей.

Цього року ми відзначаємо 100 років з дня народження однієї з таких зірок — видатного українського педагога-гуманіста та письменника, автора книги з красномовною назвою “Серце віддаю дітям” й засновника славнозвісної “Школи радості” Василя Олександровича Сухомлинського. Він був тим, хто показав, що школа це не просто місце, де здобуваються знання, а справжній духовний центр, творча лабораторія, в якій учень утверджується як багатогранна, неповторна особистість. Важливою проблемою сучасної української освіти педагог вважав її відірваність від індивідуального світу особистості, її потреб та прагнень. В той час, коли для значної більшості педагогів духовний світ учня виступає своєрідним “каменем спотикання”, “таємницею за сімома замками”. А все тому, що навчання в школі носить авторитарний характер, внаслідок чого нівелюються індивідуальні особливості особистості, її неповторний внутрішній світ. Сухомлинський вважав, що до дитини слід ставитися лагідно, виявляючи до неї любов та повагу. Виховання ласкою, на думку педагога, формує в дитини погляд на саму себе як на обдаровану людину, яка гідна поваги та честі [1]. Саме цей дух поваги до людини, пощастило вдихати на повне серце і мізки одному із авторів цих рядків, коли він навчався в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка на філософському факультеті. В 60-і роки Василь Олександрович часто навідувався до нас на кафедру педагогіки зі своєрідними, для того часу унікальними ідеями, методами навчання і виховання дітей. Це було святом інтелекту і натхнення для студентства в епоху знаменитої політичної «відлиги».

Адже Василь Сухомлинський створив нову школу, всім відому під назвою “Школа радості”, в якій дитина почувалася сама собою, виявляючи власну думку, почуття та фантазію. На жаль, після

смерті В. Сухомлинського школа прийшла в занепад, а згодом і взагалі припинила своє існування.

Сьогодні ім'я Василя Олександровича Сухомлинського майже забуте. На превеликий сором нашої влади, за останні 27 років твори визначного педагога так ні разу і не були перевидані на українську мову. Що ж стосується тих небагатьох публікацій, присвячених педагогічній діяльності Василя Сухомлинського, то вони здебільшого не розкривають основного змісту ідей педагога і носять формальний характер. Виключення становлять праці І.А. Зязюна, В.О. Кудіна, О.В. Сухомлинської та інших відомих педагогів, в яких дається ґрунтовний аналіз форм і методів навчання й виховання видатного гуманіста.

Говорячи про Василя Сухомлинського як визначного педагога-гуманіста та новатора, слід передусім сказати про нього як про людину. Василь Олександрович Сухомлинський народився в селі Василівка на Кіровоградщині 15 серпня 1918 року. Це були часи громадянської війни, злиднів та голоду, які малий Василько пізнав вже в дитинстві. З 1926 по 1933 рік він навчається в семирічній школі. В 1934 році Сухомлинський вступає на підготовчі курси при Кременчуцькому педагогічному інституті, закінчивши які, вступає на факультет української мови та літератури. Проте, 1935 року в зв'язку з хворобою змушений був припинити навчання. Подолавши хворобу, в сімнадцять років Василь Олександрович працює вчителем української мови та літератури водночас у двох школах, а саме у рідній Василівці та сусідній Зибківці. У 1936 році вступає до Полтавського педагогічного інституту, на заочне відділення і за два роки закінчує його. Під час навчання, як згадує сам педагог, його та його друзів оточувала атмосфера творчої думки, цікавості, спраги до знань. “Я з гордістю називаю Полтавський педагогічний інститут своєю альма-матер...” [2, с. 10].

В 1941 році, коли розпочалася Велика Вітчизняна війна, Сухомлинський пішов на фронт, де, захищаючи свою Батьків-

щину, отримав важке поранення. Через це він був демобілізований на лікування до Удмуртського краю, а згодом призначений директором Увинської школи. У 1944 році Сухомлинський повертається до України, де він стає директором Павлишської середньої освітньої школи. Саме ця школа в селі Павлиш стала незабаром тим передовим освітнім центром, до якого з'їжджалися педагоги мало не з усього світу, переймаючи те, що вирізняло цю школу з поміж інших шкіл, а саме її дитиноцентризм, гуманне ставлення до духовного світу дитини.

**В**асиль Сухомлинський вважав дитинство найважливішим періодом людського життя, не підготовкою до майбутнього життя, а справжнім, яскравим, самобутнім, неповторним життям. “Дитинство, дитячий світ — це світ особливий, — зазначав педагог. Діти живуть своїми уявленнями про добро та зло, честь та безчестя, людську гідність; у них свої критерії краси, у них навіть свій вимір часу: в роки дитинства день здається роком, а рік — вічністю. Маючи доступ до казкового палацу, ім'я якому — Дитинство, я завжди вважав за потрібне стати якоюсь мірою дитиною” [3, с. 6].

Тому педагог робив все, щоб ця важлива для людини пора життя наповнювалася світлими, яскравими враженнями, натхненням та творчістю. Створюючи “Школу радості”, Сухомлинський прагнув того, щоб дитина пізнавала навколишній світ із посмішкою, отримуючи задоволення від процесу пізнання. Саме тому Сухомлинський проводив заняття не в тісних стінах школи, а на лоні природи, під блакитним небом. Учні не були стиснені суворим регламентом дисциплінарного режиму. Не було чітко встановлено скільки часу дитина має знаходитися в школі. І звісно ніяких оцінок, які вже перетворилися на певних ідолів, котрим поклоняються, приносячи непомірні жертви, як дорослі так і діти. Всього цього в “Школі радості” не було, водночас наголос робився на творчому розвитку особистості дитини, розкритті її потенційних здібностей та можливостей.

В “Школі радості” діти легко засвоювали знання, адже вони їх пізнавали та переживали безпосередньо, відчуваючи запах квітів, чуючи спів пташок та милуючись краєвидами села. Як відомо, Василь Олександрович був не лише прекрасним педагогом, але й чудовим майстром художнього слова. Подорожуючи лісом, степом, берегом річки, педагог розповідав дітям бувальщини про героїчне минуле українського народу, зокрема козаків, гайдамаків, солдатів, які боронили їх село та країну від поневолювачів. Діти захоплено слухали свого вчителя, уявляючи себе незламними борцями за свободу.

Педагог виховував душу дитини не повчаннями та моралізуваннями, що набули останнім часом формального, поверхового характеру, а як стародавній античний поет-філософ переповідав дітям притчі-казки про добро та зло, правду та кривду, щастя та горе. Саме завдяки такій формі виховання, що проникало в саме серце дитини, пробуджуючи в неї вищі почуття, формувалися кращі морально-етичні та естетичні якості її душі. “Творчість відкриває в дитячій душі ті потаємні куточки, в котрих дримають джерела добрих почуттів”, — зазначав педагог [3, с. 52].

Вивчаючи своїх вихованців, педагог відкривав для себе нові незвідані світи, в яких він почувався неначе першовідкривачем нових земель. Ці світи відрізняються один від одного, маючи власну індивідуальність та самобутність. Це особливо позначається на творчій діяльності дітей, в якій вони виражають свої переживання, сподівання та мрії. Вважаючи дитину природженим художником, Сухомлинський відштовхувався від її своєрідної здатності бачити навколишній світ в казкових, фантастичних образах. “Я тисячу разів переконувався, — зазначав педагог, — що, населяючи навколишній світ фантастичними образами, створюючи ці образи, діти відкривають не лише красу, але й істину” [3, с. 31].

Тож і не випадково, що Сухомлинський всіляко сприяв творчому самовираженню дитини, вважаючи творчість дітей глибоко

своєрідною сферою їх духовного життя, самовираження та самоствердження, де яскраво розкривається індивідуальна самобутність кожної дитини. “Цю самобутність неможливо охопити якимись правилами єдиними та обов'язковими для всіх” [3, с. 51].

**Г**постерігаючи за дітьми, педагог звертав увагу на те, що навіть найслабші діти під впливом творчості ставали справжніми поетами та художниками. На жаль, у звичайній школі такі діти вважаються тугодумами та двієчниками. “Вчителю хочеться, щоб учень якнайшвидше відповів на питання, йому мало діла до того, як мислить дитина, йому вийми та поклади відповідь і отримуй оцінку” [3, с. 42].

Такий підхід важко назвати педагогічним, адже він не враховує індивідуальні психічні особливості розвитку учня, його потенційні можливості та здібності. Саме від атрибутивних ознак, притаманних учню, відштовхувався Сухомлинський, навчаючи дітей. На думку педагога, “кожна дитина по-своєму бачить навколишній світ, по-своєму сприймає речі та явища, по-своєму думає” [3, с. 93].

Звідси, важливим чинником повноцінного розвитку особистості Сухомлинський вважав вільний час, якого учень в традиційній школі як правило позбавлений. Педагог вважав надзвичайно великим пороком духовного життя школярів середнього і особливо старшого віку те, що вони позбавлені “великого блага — вільного часу, необхідного для всебічного розвитку, формування інтелектуальних, естетичних інтересів та запитів” [4, с. 235-236].

Ще й до цього часу, після восьми годин непорушного сидіння в задушливих класах школи, дитина приходить додому і знову сідає за підручники, витрачаючи не менше, а той більше часу на приготування домашніх завдань. “Й би відпочивати й відпочивати, а у неї ще домашні завдання, і від одного погляду на сумку з книгами та зошитами дітям стає нудно” [3, с. 116].

Педагог був переконаний, що вільний час дає можливість дитині проявити вла-

стну ініціативу та винахідливість, отримати нові відчуття та враження, поміркувати над своїм життям та його сенсом, і звичайно помріяти. Вільний час розширяє тісні рамки шкільної програми, яка часто відстає від життя і не враховує індивідуальні потреби та прагнення особистості. Тому, якщо дитина проводить в школі 5-7, а то і більше годин, то принаймні стільки ж в неї має бути і вільного часу, зауважував Сухомлинський. “Виховання розумних, всебічно розвинених людей можливе лише тоді, коли діти щоденно використовують не менше п'яти-семи годин вільного часу за своїм бажанням, за своїм вибором. Без цього розмірковування про всебічний розвиток, про виховання задатків, нахилів, здібностей, покликання залишатися порожнім звуком” [5, с. 142].

В. Сухомлинський прагнув того, щоб учні не просто зачували знання, а відкривали для себе передусім джерела цих знань. На жаль, вчителі, нав'язуючи в голови дітей готові істини, узагальнення, умовиводи, не дають дітям можливості навіть наблизитися до джерела думки та живого слова, зв'язуючи крила мрії, фантазії, творчості. “З живого, активного, діяльного створіння дитина нерідко перетворюється ніби на пристрій для запам'ятовування” [3, с. 65].

Слід особливо наголосити на те, що виняткового значення Сухомлинський приділяв музичному вихованню дитини, вважаючи музику субосною морального та розумового виховання людини, джерелом благородства серця та чистоти душі. “Музика відкриває людям очі на красу природи, моральних відносин, праці. Завдяки музиці, в людині пробуджується уявлення про піднесене, величне, прекрасне не лише в навколишньому світі, але і в самому собі. Музика — могутній засіб самовиховання” [3, с. 60].

Тому Василь Олександрович, будучи сам музикантом, вчив дітей музиці. Діти вирізали собі сопілочки та підбирали різні мелодії, зокрема народних пісень. Для дітей було справжньою насолодою наслідувати звуки природи — пісню жайворон-



ка, гудіння бджіл, шелест листя дерев, кумкання жаб. У такі хвилини дитина почувалася справжньою людиною. “Душа дитини — це душа чужого музиканта. В ній — туго натягнуті струни, і якщо ви зумієте доторкнутися до них — задзвенить чарівна музика” [3, с. 69]. На цій ноті він з необхідністю доходить висновку про те, що музика є найсприятливішим фоном, на якому виникає і максимально розвивається духовна спільність вихователя та дітей. “Вона неначе відкриває серця людей. Слухаючи мелодію, переживаючи та захоплюючись її красою, вчитель і учень стають ріднішими, ближчими” [3, с. 70].

На жаль, те, що робив видатний педагог, багатьом з його колег дуже не подобалося. Вони писали на нього анонімки до Міністерства освіти, яке в свою чергу призначало комісії, що влаштовували перевірки в школі. Сухомлинського допитували як якогось злочинця, котрий порушив закон. Проте, все було з точністю до навпаки, — закон порушували члени комісії, коли безпідставно обвинувачували педагога у різних зловживаннях. Василя Олександровича, зокрема обвинувачували в тому, що він не притримується загальнозстановленого плану, не користується конспектом і підручником, а заняття проводить не в тісних стінах школи, а на лоні природи, опускаючись до рівня дитини. Його сварили за те, за що треба хвалити, а саме за любов до дітей, за творче ставлення до своєї праці та праці своїх учнів. За те, що привчав дітей до праці, яка між іншим не лише облагороджувала учня, але й годувала його. Сухомлинського ображали, називаючи його поетом-невдахою, який ставить експерименти над дітьми, використовуючи школу в своїх особистих цілях [6].

Всі ці та інші обвинувачення на адресу Василя Сухомлинського спростувало саме життя. Адже, що ми знаємо про тих членів комісії, які влаштовували ці перевірки? Нічого. А ім'я нашого славетного педагога-гуманіста відоме на весь

світ. Лише в нашій країні чомусь ідеали Василя Олександровича Сухомлинського і досі не до смаку деяким можновладцям, чия “бездушність, безсердечність та дивовижна тупість бюрократа, — перефразовуючи нашого педагога, — є наслідком здерев'яніння чуйності серця в роки дитинства та отроцтва” [1].

Підсумовуючи сказане, слід нарешті віддати належну шану нашому видатному педагогу-гуманісту, письменнику та творцю новітньої школи, Василю Олександровичу Сухомлинському, за той неоцінений внесок, який він зробив в нашу освіту і в освіту взагалі. Його “Школа радості” є прикладом школи, де головним гаслом педагога було гасло — “Поважай учня!”. Саме такої школи нам бракує сьогодні, коли ми утверджуємо самостійну, незалежну українську державу. Тож сьогодні, в час освітньої, культурної та економічної кризи, багато того, чому навчав дітей у своїй школі Василь Сухомлинський є тим рятівним колом, яке здатне врятувати нашу освіту та вивести її на передові рубежі світового освітнього простору.

## Література

1. *Сухомлинський В.О.* Не бійтесь бути ласкавими // Рад. школа. — №4. — К. : Рад. шк., 1968. — С. 43–49.
2. *Сухомлинський В.А.* Избранные произведения в 5 томах. — Т. 1. — К. : Рад. школа, 1979. — 686 с.
3. *Сухомлинський В.А.* Сердце отдаю детям. — К. : Рад. шк., 1988. — 272 с.
4. *Сухомлинський В.А.* Избранные произведения. — В 5 т. — Т. 5. — К. : Рад. шк., 1980. — 678 с.
5. *Сухомлинський В.А.* Избранные произведения. — В 5 т. — Т. 4. — К. : Рад. шк., 1980. — 672 с.
6. *Цюпа І.* Василь Сухомлинський (Добротворець). — К. : Рад. шк., 1985. — 216 с.

18.02.2018